

переказ, додавши опис-портрет яскравого міфічного образу Великої Богині, або висловити свої думки про дивовижний світ наших далеких пращурів, їх високу духовність і єдність з природою.

При оцінюванні виконання учнями відповідних завдань учитель має, крім іншого, враховувати багатство і самобутність лексики, синтаксичних конструкцій, уміння використовувати виражальні засоби мови, характерні для художнього стилю.

Отож, написання переказів у такий спосіб передбачає розвиток мовленнєвої практики учнів і надихає їх на власну творчість. Цим самим створюється підґрунтя для вдосконалення чуття мови, стилю, що сприятиме глибшому проникненню учнів у естетику чужого мовлення і формування культури власного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук А.Н. Психология творчества. — М.: Наука, 1978. — С.35.
2. Лісовський А.М. Художня розповідь тексту// Дивослово. — 1994. — №1. — С.41.
3. Рудяков Н.А. Основы анализа художественного текста. — К.: Наукова думка, 1989. — С.25-41.
4. Войтович В.М. Сокіл-Род. Легенди та міфи стародавніх українців. — Рівне: Оріана, 1997. — С.210-213.
5. Скуратівський В.Т. Берегиня. — К.: Радянський письменник, 1988. — С.5-11.

Галина ДІДУК^(ЗМІСТ 224)

СИСТЕМА ОПРАЦЮВАННЯ ЗАСОБІВ ЕМОТИВНОСТІ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ У 5-7 КЛАСАХ

Мова — засіб формування та формулювання думок, відображення людиною бачення реальності довкілля, вираження переживань, емоцій, почуттів, волевиявлення, різних станів афекту. Як відомо, існує, живе і розвивається мова у мовленні, будучи універсальним засобом спілкування між людьми. У цьому її основна функція. Саме в ній, у комунікативній функції, інтегруються всі решта, що виділені у соціолінгвістиці: когнітивна (пізнавальна), регулятивна, метамовна, етикетна, цінносно-орієнтаційна (І.Бім, Г.Колшанський). Звідси виходить, що й у школі потрібно вивчати рідну мову відповідно до потреб часу — формувати вміння в учнів повноцінного користування мовою у всіх головних видах мовленнєвої діяльності (говорю — слухаю, пишу — читаю), формах її існування (усній і писемній, діалогічній і монологічній) у різних мовленнєвих ситуаціях.

Правильне (що відповідає нормам літературної мови) і доречне (відповідно до певної мовленнєвої ситуації) використання *емосем* (мовних засобів суб'єктивної оцінки, які є функціональними у лексико-стилістичній парадигмі і напівфункціональними у морфолого-стилістичній) [автор.] передбачає свідоме відношення до мовної системи, її категорій і норм, правил вибору із потрібного ряду найвлучніших мовних явищ.

Нами не відкидається завдання шкільного курсу вивчати мовну систему, а пропонується опрацювати граматику у функціонально-комунікативному аспекті.

Відповідно до розробленої нами програми навчання словотворчих та морфологічних мовних засобів емотивності покажемо, як можна здійснювати формування в учнів 5–7 класів умінь використовувати емосеми (експресеми) словотвору та морфології у зв'язних висловлюваннях різних стилів на уроках вивчення граматичного матеріалу. Для засвоєння учнями знань про стилістичні та емотивні властивості словотвору та морфології і формування комунікативно-стилістичних умінь і навичок ми намагалися знайти оптимальні шляхи.

Під час ознайомлення школярів із стилістичним забарвленням і роллю словотворчих та морфологічних емосем (експресем), пропонуємо такі види вправ: граматичні і стилістичні; аналітичні, конструктивні і комунікативні; диференційовані та комплексні (В.Мельничайко, М.Пентиліук, С.Іконніков).

До комплексних вправ пропонуємо вдаватися у тих випадках, коли вивчення емотивно-стилістичного матеріалу є можливим на тому ж матеріалі, який розглядається з граматичного погляду. Пропонований дидактичний матеріал важливо аналізувати у трьох площинах — з погляду форми, значення і стилістичної функції. Спочатку відпрацьовується форма, загальномовленнєве значення і граматичні ознаки вищезазначених мовних засобів, а потім їх емотивно-стилістична функція, роль у тексті як емосем (експресем).

Нижче подаємо фрагменти нового опрацювання морфологічних засобів як емосем (експресем) на основі поєднання функціонально-стилістичного і комунікативно-діяльнісного підходів, що означені нами як один функціонально-комунікативний підход. Іменникові та прикметникові емосеми (експресеми) частіше вживаються у мовленні, легше сприймаються і при їх засвоєнні здебільшого не виникає у школярів великих труднощів. Тому для показу ходу подібного навчання ми вибрали системне вивчення числівників у ролі емосем (експресем) як рідко вживаних засобів для вираження мовлення і найважчих у сприйманні та засвоєнні учнями.

З метою паралельного ознайомлення з граматичними й емотивно-стилістичними ознаками числівника та формування в учнів умінь виявляти в тексті і використовувати у власних зв'язних висловлюваннях морфологічні властивості числівника як засобу емотивності, розуміти їх стилістичне значення пропонуємо зразки тематичних уроків.

На першому уроці, з'ясовуючи лексичне значення, синтаксичну роль та морфологічні ознаки, слід ознайомити учнів із емотивно-стилістичними можливостями цієї частини мови, поглиблюючи при цьому їхні знання про розмовний, науковий, художній та офіційно-діловий стилі. Спочатку варто застосувати прийом аналізу текстів вищезгаданих стилів, звертаючи увагу на частотність вжитих там числівників, на їх морфологічні ознаки й стилістичну роль. Тексти бажано попередньо записати на дошці.

Науковий стиль

Бджола б'є рекорди

Скільки очей у бджіл та джмелів? Двоє? Ні, п'ятеро! Візьміть у руки збільшувальне скло, і на панюрі голови цих комах ви побачите ще троє майже непомітних очей. Вони не виконують самостійної функції, а допомагають крилатим трудівникам орієнтуватися в просторі і часі. Троє допоміжних очей — рецептори інтенсивності освітлення.

(З кн. "Хрестоматія із зоології")

Розмовний стиль

— Бабусю! Чи хоч одна дитина гралась цією іграшкою?!

— Так! Аж п'ятірко!

— І ніхто не зломив?!

— Та всяко бувало...

(Навчальний текст)

Художній стиль

Народила вона діточок аж дев'ятеро. А вижили троє: двійко синочків та однецька донечка Маринка. І вже любить вона своїх дітей! То щось смачненьке зготує, то співає їм, а то — казки та бувальщини усякі розкаже. Як кажуть люди: душі в них не чає.

(За В. Супрунечком)

Офіційно-діловий стиль

Оголошення

Сьогодні, 18 березня 1996 року, о 14 год. 30хв. відбудеться шкільний конкурс на кращий малюнок в актовому залі. З собою мати декілька аркушів з альбому, один комплект кольорових олівців або фарб.

Запрошуються всі бажаючі.

Оргкомітет

При аналізі текстів, учні доходять висновку, що числівники в науковому, офіційно-діловому стилях використовуються для точності, повноти пояснення фактів, явищ, подій, і використовуються частіше, ніж у художньому та розмовному текстах. Учні знайшли у розмовному й художньому текстах збірні числівники (п'ятірко, двійко, троє); власне кількісні (одна дитина — у значенні хто-небудь, однецька), звернувши увагу, що у числівників *п'ятірко*, *двійко* й *однецька* — ласкаво-зменшувальні суфікси *-к-* та *-еньк-*, які надають експресії всьому художньому текстові. Визначаючи морфологічні ознаки і синтаксичну роль у реченні, ще раз звертається увага на стилістично-емотивне значення цих числівників. Для закріплення можна виконати вправу на видозміну мовного матеріалу.

Завдання. Спишіть. Уведіть у речення числівники, подані у дужках. З'ясуйте їх комунікативно-стилістичне значення.

1. (Сім) товаришів не дорахувалися козаки того вечора. (А.Кашенко). 2. Знайшли їх (три) в оцій долині — (один) юнак, а (два) в літах. (А.Малишко). 3. Зосталися вони (два), мати й син. (В.Близнець). 4. (Один) фразу з першого диктанту я й досі пам'ятаю дуже добре. (О.Вишня). 5. Розпшела дівчина свої (два; обидва) коси. (О.Копиленко). 6. Дмитрик у школі — (один; перший) учень. (Г.Данилюк).

Методом бесіди слід з'ясувати емотивно-стилістичну роль запропонованих числівників, виправити граматичні та стилістичні недоліки у записі. В кінці уроку доречно зробити висновок щодо стилістично-емотивних, тобто комунікативно-функціональних, властивостей числівника. Учням можна задати додому роботу творчого плану, як-от: знайти і виписати з підручника української літератури 4-5 речень з емотивними числівниками.

На наступному уроці емотивно-стилістичні відомості варто поглиблювати і конкретизувати. Для цього пропонуємо вчителю їх органічно поєднувати з відомостями про особливості числівників (кількісних, порядкових) — орфоепічними, лексичними, правописними, граматичними. Знайомлячи шестикласників із розрядами числівників, показуючи їх роль у реченнях, ми рекомендуємо виконати ряд вправ, що розкривають комунікативно-стилістичні функції числівників. Це вправи стилістично-творчі, конструктивного характеру. Попередньо вчитель має наголосити на відомостях із граматичної стилістики про те, що кількісний числівник *один* може означати звичайне число (*якийсь, цілком, самостійний, лише*), вживатися як заміник інших частин мови, а порядковий числівник *перший* може мати якісно-порядкове, предметне значення. Збірні числові назви функціонують в основному в розмовному і художньому стилях, використовуються паралельно з кількісними для вираження певних почуттів мовця до осіб, предметів, істот, явищ, про які він говорить. Учні мали можливість на першому уроці переконатися, що ряд збірних числівників (від двоє до восьмеро) — має здрібніло-пестливі форми, які засвідчують прихильне ставлення до персонажів, передають народний колорит у розповіді. Наприклад: 1. Після батька ми зосталися невеличкими, а нас було п'ятірко. (Панас Мирний).

Числівники, що означають парність, теж відносяться до розмовного і художнього стилів, є стилістично маркованими (обое, обидвое, обидва). Наприклад:

Обое собі вкупочці так і жили. (Нар. казка).

Обидва мовчали. (В.Собко).

Обидвох своїх голуб'ят-сіночків лишилася стара Качуриха. (Н.Руденко).

Як бачимо, на цьому уроці поєднуються метод бесіди з методом вправ, для того, щоб формувати в учнів вміння виявляти емотивно-стилістичне значення числівників кількісних (всі розряди) та порядкових, навчити їх розрізняти стилістично марковані й стилістично нейтральні числівники, використовувати ці засоби емотивності у власних засобах, будувати з ними зв'язні висловлювання. Учням варто записати свої речення, взяті з підручника української літератури (здійснення міжпредметних зв'язків на уроках української мови — важливий методичний прийом), і прокоментувати їх. На цьому ж матеріалі пропонуємо вивчати тему наступного уроку: "Числівники кількісні і порядкові".

На закріплення буде доцільним виконання тренувальних вправ із підручника та розроблених нами.

Вправа 1. Прочитати словосполучення, ввести їх у речення. Чи однакове значення має числівник *перший*? У яких стилях можна використати емоційно-експресивно забарвлений числівник?

Перший урок; перші квіти; першеньке дитя; самий перший, перший крок; в першу чергу, перший учень.

Вправа 2. Прочитайте і перепишіть приказки. Розкрийте дужки, запишіть цифри словами. Підкресліть числівники, визначте їх розряди. Якими членами речення вони виступають, якого стилістично-емотивного значення надають реченню?

1. Один розум добре, а два — ще краще. 2. Один дуб — не ліс, одна яблуня — не сад, одна квітка — не весна. 3. Двоє одного не чекають. 4. Пани: на трьох одні штани, котрий раніше встав, той ся вбрав. 5. Семеро ятерів — ні однієї риби. 6. За одного вченого двох невчених дають, і то не беруть. 7. Одним волом хліба не доробишся.

Вправа 3. Виписати з підручника математики числівники всіх розрядів. Яку стилістичну роль відіграють вони у науковому тексті? Вони є стилістично нейтральними чи несуть у собі інтенсифіковану ознаку-експресію?

Синонімія числівників — важлива їх стилістична ознака. Синонімічними можуть бути кількісні і збірні числівники (п'ять учнів, п'ятеро учнів), лічильні звороти, що виражають час (10 год. 25хв., двадцять п'ять на одинадцять), числівники та іменники з числовим значенням (п'ять, п'ятеро, п'ятірка школярів).

Опрацьовуючи такі синоніми, слід підкреслити розмовний характер збірних числівників, іменників з числовим значенням, описових лічильних зворотів і наголосити на їх певній емотивності. Для закріплення цього теоретичного матеріалу було б добре виконати колективно вправу на стилістичне експериментування. Нагадаємо, що стилістичний експеримент розглядається як форма лінгвістичного аналізу, що дає змогу зважувати й відбирати мовні явища, враховуючи їх різноманітні смислові й емоційно-експресивні відтінки.

Експеримент варто проводити шляхом добору варіантів числівників різних розрядів (кількісні, збірні, дробові, порядкові), зіставляючи їх і порівнюючи. Завдяки такому методичному прийому у дітей поглиблюється вміння розуміти текст, правильно будувати його; їм легше буде засвоїти граматичні синоніми. Окрім цього, експериментування допоможе виразніше показати стилістично марковані числівники і стилістично нейтральні.

Пропонований текст для стилістичного експериментування:

Біля спортивного залу зустрілися (п'ять, п'ятеро, п'ятірка) школярів. Домовилися вони провідати хворого товариша о (12 год.30хв.; пів на першу). Прийшли до нього додому. Бабуся хворого і піріжечків напекла, з маком та сиром, і узвару запашнючого зварила, а Сергійко не може ні пити, ні їсти сам. Припросив друзів. (Шість, шестеро) хлопців вмить спустошили миски та кухлики. Смачно готує бабуся Сергійка!

(Навчальний текст)

В кінці такої роботи обов'язково потрібно зробити висновок, що вибір одного із синонімічних числівників увиразнює текст, допомагає яскраво, образно передати думку, тобто цей мовний компонент (комунікативно-функціонально) має значення і використовуються найчастіше у художньому тексті. Слід також зауважити, що є ще графічна синонімія: в різних текстах (наукових, публіцистичних, офіційно-ділових) вживають цілі і дробові величини, які позначаються то словами, то цифрами. Таке двояке вживання зустрічається у газетах (при звітах), у дієслові, у наукових текстах. У художньому творі числівники здебільшого позначаються словами і лише зрідка з особливою стилістичною метою можуть уживатися цифри.

У процесі системного вивчення виходить маємо з того, що при вивченні мовних засобів емотивності, їх комунікативно-стилістичних функцій на уроках програмового матеріалу (морфологія та синтаксис) у 5–7 класах слід урахувати, що функціональна стилістика розглядає третю ланку в існуючій тріаді — “форма — значення — функція”. У школі до цього часу в основному робиться акцент на дві перші частини цієї тріади — форму і значення (тобто на мову); функція виучуваних граматичних одиниць розуміється звичайно як їх синтаксична роль у реченні.

Дотримуючись комунікативно-функціонально аспекту, ми показали функціонування як особливості уживання тієї чи іншої граматичної одиниці, зумовлену мовленнєвою ситуацією, насамперед завданнями мовлення.

Зрозуміло, без вивчення форми і значення мовних засобів не можна побудувати ефективну систему навчання мови. Проте обмежуватись цим не слід. Форма і значення мовних засобів в основному відомі і зрозумілі школярам ще з молодших класів, тому на їх вивчення повинно відводиться стільки часу, скільки потрібно, щоб згадати і усвідомити знане; основну увагу треба приділяти вживанню цих одиниць мови у мовленні.

Надія ГЕТМАНЧУК_(ЗМІСТ 224)

ПОЕТИЧНЕ СЛОВО НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Поетія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.*

Л.Костенко

Учителю початкових класів належить особлива роль у формуванні майбутніх громадян України. Саме тому наставник наймолодших школярів повинен не тільки бездоганно володіти